

Survey and Analysis of the Concept of Jihad in the Thought of Mirza Ghulam Ahmad Qadiany

Mansour Tarafdari

Assistant Professor of Head of Iranian Studies Department, Maybod University
(Corresponding author), Email: Tarafdari@meybod.ac.ir

Mohammad Kazemipour

Master of Islamic History, University of Tehran

Extended Abstract

one of the important islamic issues is jihad which is among the branches of religion. a peaceful religious movement between islam and christianity was formed, in 1889A.D in the indian state of punjab. founder of the movement, mirza ghulam ahmad qadiany, claimed he was the messiah simultaneously. one of his remarks was to cancel the edict of jihad on muslims. in his view, jihad, which is in islam, means reasonable argument, not jihad. the main question in this research is why ghulam ahmad decided to cancel jihad on muslims? the claim is, in 1803A.D, when abd - al - aziz dehlavi called the indian minister of jihad and issued the edict of jihad against britain, which led to an extensive repercussions in the islamic movement following him, as britain forced the unity and intensity of the operation of muslims to create qadianyyah and support ghulam ahmad qadiany in order to cancel jihad and legitimize its sovereignty over punjab. the research method is descriptive - analytical and library method. the results of this research, relying on the early sources and the works written by ghulam ahmad, is that he was able to prevent many of the uprisings against the british, so that he continued to dominate the british during 100 year (1849-1947) of the british rule.

Keywords: jihad, muslims, qadianyyah, britain, punjab, ghulam ahmad qadiany

1. Introduction

one of the most important issues of Islam is jihad, which is include one of the subsidiaries of religion. The concept of jihad, was influence by reforming of reformers opinion and their leader's worldview, in the middle of 19th century. So, jihad was adapted with these changes. Most of the reformers begin their words by invitation to Islam, and link it to concept of jihad, because in their

point of view, making people familiar with Islam and invite them to argument, is the beginning of Islamic jihad and its source of different branches of jihad. One those reformers is Mirza Ghulam Ahmad Qadiany, who is founder of the Qadianyyah sect. One of his most important comments was the cancellation of jihad with the sword sentence (military jihad) for Muslims. It should be notice that in 19th century, we can name this era, the ages of Muslims confusion in India, because they were in minority. But in some states, despite ethnic diversity, including the Sikh and other faiths, the population was predominantly Muslim. Punjabi, that most of its population were Muslims, was not out of this rule. During 19th century we can study Indian Muslim's leaders' attitude and view in two periods, before and after the revolt 1857. Before that revolt, military jihad was the main and prevailing strategy of Islamic movements against Britain and also other religious groups such as Sikh and Marata. After that there was disagreement surrounding the discussion of dar-al-harb or dar-al-islam between scholars and thinkers. In this qualification, the Brittan began supporting Qadianyyah, for eradicating of Islamic jihad thought against itself. The aim of this research is to investigate and analyze the position of jihad in the thoughts of Mirza Ghulam Ahmad Qadiany. According to British military domination over Punjab and cancellation of jihad sentences against Britain at this era of 19th century, analyzing of the relationship between Britain and Ghulam Ahmed, who introduced himself as a re - century, is one of the most important goals of this research. Therefore, the following research answers two fundamental questions:

1. which factors were effective on Mirza Ghulam Ahmad Qadiany's thoughts formation?

2. What was the effect of jihad cancellation by Mirza Ghulam Ahmed Qadiany on Muslims approach than Britain

2. Research methodology

The following research has been conducted in descriptive - analytical method. The method of gathering information has been library studies. Ahmad Qadiany's interpretation of jihad with using of Quran verses and anecdotes was our research base. And we were trying to analyze his interpretation's effect on Muslims thought in the India.

3. Discussion

In 1849, Punjab was attached to the British government. (Singh, 2012: 157) After Britain hegemony on Punjab the issue of colonialism was added to the other problems of this area. So, the ways for other social groups uprising opened. Within there Some of the Muslim's cultural and political actors, due to their economic and social base and influence on the society, presented new interpretation of religious beliefs and new ways for interaction with them by changes religious rules and absolute protection from Britain. This method was

drawn in to the western thought and not acceptable for most Muslims population and also it had disagreement with religious intellectuals's point of view. One of those characters was Mirza Ghulam Ahmed Qadiany, who was dependent on a wealthy family from Qadian village.

4. Conclusion

Jihad is a matter that Islam emphasizes it. After resurrection's verses in Quran, jihad has the biggest quota of verses. It confirms Jihad importance in the Islam. The concept of jihad during the history had many changes. One the most important part of these variations was reformers thought evolutions from middle of 19th century up to the end of the colonialization age. Jihad was impressed by reforming of reformers opinion and their leader's worldview, and it was adapted with these changes. One of the most important concepts of jihad is the concept of invitation which stresses the peaceful invitation and its lack of absolute necessity. One of the most important characters who located his invitation on this type of jihad was Mirza Ghulam Ahmad Qadiany, founder of the Qadianyyah sect. Better understanding of Qadianyyah sect thoughts has close relationship with India's changes in 19th and 20th centuries. In 19th century India was under domination of Britain, so these ages were internal revolts era in the India's history. Especially after the 1857 revolt and Muslims defeat, Britain sent missionary to the India for promoting Christian religion. the Punjab region (Qadianyyah birthplace) was a favorable place for the emergence of intellectual and disturbances. It was in this era that Mirza Ghulam Ahmed Qadiany wrote his book as Barahin Ahmadyyeh and he presented himself as defender of Islam and then proceeded to express his opinions and thoughts. At this time Britain recognized him as a good nut to achieve Britain's goals, so he approved the policy and plans of Ghulam Ahmad, and helped him to print his works. Reciprocally Ghulam Ahmed, he ordered the cancellation of military jihad against the British. In this regard, according to the verses of the Quran, for example he interpreted the fourth verse of Mohammad's sura in a way that made the British rule legitimate. In this way he relied on words and rhetoric, and he said that jihad had to be done without violence and through rational reasoning because Muslims are under the British government domination now and they should not revolt against Britain. this issue has been discussed in the books of ghulam Ahmad and Qadianyyah writing letters. In the book Tohfe-Gheysarie they avow that he was able to prevent many of the uprising against Britain. Altogether, it should be noted that the cancellation of military jihad was very useful at this period of time so that it was continued up to the India's independence (1947). It should be mentioned that two factors contributed to Mirza Ghulam Ahmad in this regard. First one was Punjab's people unfamiliarity to Arabic language and the second one was this ability of Quran

that everybody can catch their own opinion and meaning from its verses. (as 77th letter of Nahj-Albalaghe said)

5. References

1. Quran
2. Ahmad Khan, M. (1959), Asiatic society of Pakistan, dacca, vol. IV.
3. Al-Bouti, M. (1997), Al-Jihad fi Islam kaifa nafhamo va Namarsah, Damascus: Dar al-Fikr.
4. al-ghury, a. (1392), Qadianyyah sar sepordeh estemar, tarjomeh abduahh aminipour, Tehran: entesharat rah nikan.
5. Aziz, A. (1367), tarikh tafakor islami dar hind, tarjomeh Naghi Lotfi and Mohammad Jafar Yahaghi, Tehran: entesharat Kayhan.
6. Beheshti, M. (1381),"The role of colonialism in the emergence of the Qadian sect", Mashreq Mo'oud Quarterly, Jeld. 1, pp. 145-148, Qom: bahar.
7. Behi, M. (1377), andisheh novin islami dar ruyaruee ba estemar gharb, tarjomeh Seyed Hassan Seyedi, Mashhad: entesharat astan Ghods Razavi.
8. Bukhari Al-Jaafi, M. (1407), Sahih Bukhari, Beirut: Dar Ibn Kathir.
9. Elahi Zahir, E. (1983), Al-Qadianyyah; derasat va al-tahlil, Lahore: edareh tarjoman Al-Sunnah.
10. Esposito, J. (1995), Ahmadiyyah in the oxford encyclopedia of the modern Islamic world; oxford, vol.1.
11. Freeland, a. (1968), islam and Pakistan, Ithaca, N.Y. (cornell university press).
12. Gul Baqai, F. (2010), British Rule in Punjab: ۱۹۴۷-۱۹۴۹, Pakistan Journal of History and Culture, Vol.XXXI, No.۷.
13. Hashemi Shahroudi, M. (1426), farhang fiqh motabeq mazhab Ahl al-Bayt, Qom: moaseseh dayerah al-maaref fiqh islami bar mazhab Ahl al-Bayt.
14. Heli, H. (1417), Tazkereh al-Fiqh, Qom: moaseseh Al-Bayt.
15. Ibn Ashour, M. (1984), al- Tahrir va al-tanvir, Tunisia: Dar al-Tunisia.
16. Ibn Athir, A. (Bita), JAMI' AL-USUL FI AHADETH AR-RASUL, bi ja: Multiqa-Ahl al-Hadith.
17. Ibn Manzoor, (1408), lesan al-arab, Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi.
18. Isfahani, Ragheb, Vocabulary of Quranic Words, Tehran: Al-Muktabah Al-Mortazawiiyyah for the Revival of Al-Jaafariyah Works, Second Edition, 1984.
19. Lan a Talbot, the Punjab under colonialism, university of Southampton.
20. Mahmoud Ahmad, M. (1976), Ahmadyyah movement, nezart nashr-o-isha'at, qadian.
21. Mahmud, m. (1959), Ahmadiyyat or true Islam, 5th.ed, Rabwa.

22. Maqaddasi Shafi'i Solami, Y. (1424), *Aqd al-Darr fi Akhbar al-Montazer*, Qom: masjid moqadas Jamkaran.
23. Motahari, M. (1395), *majmue asar (fiqh va hoquq)*, Tehran: Sadra.
24. Najafi, M. (1430), *Jawahir al-Kalam fi Sharh Sharia al-Islam*, Beirut: Dar Al-Haya Al-Tarath Al-Arabi.
25. Najafi, M. (1375), *Jawahir al-Kalam fi Sharh Sharia al-Islam*, Qom: moaseseh al-nashr al-islami al-tabeh lejemaeh al-modaresin beqom al-mosharaf.
26. Newby, G. (2004), "Ahmadiyyah" in: *A Concise Encyclopedia of Islam*, One world publication, second edition.
27. Peters, R. (1365), *Islam va estemar*, tarjomeh Mohammad Kharghani, Mashhad: entesharat Astan ghods Razavi.
28. Qadiany, Gh. (1898), *Al-Bariyya maa ayat rab Al-Bariyya*, Qadian: entesharat Zia al-Islam.
29. Qadiany, Gh. (2008), *Rouhani Khazain (Tazkereh al-Shahadatin)*, jeld. 20, Rabwa, Pakistan, enteshrat Zia-ul-Islam.
30. Qadiany, Gh. (2008), *Rouhani Khazain (ejaz al-massih)*, jeld. 18, Rabwa, Pakistan, entesharat Zia-ul-Islam.
31. Qadiany, Gh. (2008), *Rouhani Khazain (gurnment angizi ur jihad)*, jeld. 17, Rabwa, Pakistan.
32. Qadiany, Gh. (2008), *Rouhani Khazain (Haqiqa al-mahdi)*, jeld. 14, Rabwa, Pakistan.
33. Qadiany, Gh. (2008), *Rouhani Khazain (Haqiqa al-vahy)*, jeld. 22, Rabwa, Pakistan.
34. Qadiany, Gh. (2008), *Rouhani Khazain (setareh qeisaryyeh)*, jeld. 15, Rabwa, Pakistan.
35. Qadiany, Gh. (2008), *Rouhani Khazain (teriaq al-gholub)*, jeld. 15, Rabwa, Pakistan.
36. Qadiany, Gh. (2008), *Rouhani Khazain (massih hindustan)*, jeld. 15, Rabwa, Pakistan.
37. Qadiany, Gh. (Bita), *Hokumat farangi and Jihad*, Bija: nasher Mubarak Ahmad Saqi Nazer.
38. Qadiany, Ghulam Ahmad, *Lajah Al-Noor*, Qadian: Zia Al-Islam Publications, 1328.
39. Qomi, M. (1415), *Kalimat Sadideh*, Qom: moaseseh al-nashr al-islami.
40. Rezaei Mousavi, M. (1392), "naqd va baresi aqaed va bavarhae Ghulam Ahmad qadiany", Qom: markaz takhasosi mahdaviat.
41. Sabzevari, S. (1416), *Mahdhab al-Ahkam*, jeld. 15, Qom: Dar al-Tafsir.
42. Samerai, A. (1981), *Al-Qadianyyah va al-estemar al-engelisi*, Beirut: al-makaz al-arabi letabaeh va al-nashr.

43. Sarakhsi, M. (1971), al-A'meh, Sharh Kitab al-Sir al-Kabir, jeld 1, Cairo: chap Salahuddin Manjad.
44. Singh, P. (2012), Globalisation and Punjabi Identity: Resistance, Relocation and Reinvention YetAgain! Oxford Brookes University.
45. Smith, w.c. (1995), ahmadiyya, in the encyclopedia of Islam. leiden.
46. Vojdani, Gh. (1388), "tarikh Qadianiyyah dar shebhe qare hind az peidayesh ta asr hazer", payan nameh karshenasi Arshad tarikh, Qom: Jame Al-Mustafa Al-Alamiya.
47. Zarei, S. (1397), tahajeld va tatavor mafhum Jihad dar andisheh siasi islam moaser, payannameh karshenasi arshad, daneshgah Shahid Beheshti. www.islamahmadiyya. Net
48. <https://www.islamahmadiyya.Net>

مطالعات شبه‌قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان

دوره ۱۴، شماره ۴۲، بهار و تابستان ۱۴۰۱ (صص ۱۷۳-۱۹۸)

DOI:10.22111/jsr.2020.32285.2006

بررسی و تحلیل مفهوم جهاد در اندیشه میرزا غلام‌احمد قادیانی

محمد کاظمی پور^۲

منصور طرفداری^۱

چکیده

جهاد یکی از مسائل مهم اسلامی است که در زمره فروع دین به‌شمار می‌رود. جنبش قادیانیه که تا حدودی مذهبی التقاطی بین اسلام و مسیحیت بود، در سال ۱۸۸۹م در ایالت پنجاب هند شکل گرفت. میرزا غلام‌احمد قادیانی مؤسس این جنبش مدعی شد که وی به‌طور هم‌زمان مسیح و مهدی موعود است. از مهم‌ترین نظرات وی لغو حکم جهاد بالسیف بر مسلمانان بود. هدف اصلی این پژوهش پاسخ به این سؤال است که چرا غلام‌احمد حکم لغو جهاد بالسیف بر مسلمانان را صادر کرد. فرضیه مطرح‌شده بدین قرار است، بعد از فتوای عبدالعزیز دهلوی که حکم جهاد علیه بریتانیا را صادر کرد، این امر بازتاب گسترده‌ای در حرکت‌های اسلامی پس از وی داشت؛ چنانکه بریتانیا از وحدت و شدت عمل مسلمانان به‌ناچار دست به ایجاد قادیانیه و حمایت از غلام‌احمد قادیانی زد. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با شیوه کتابخانه‌ای انجام گرفته است. نتایج حاصل از این پژوهش با تکیه بر منابع متقدم حاکی از آن است که وی توانست از بسیاری از قیام‌ها علیه بریتانیا جلوگیری کند و حدود ۱۰۰ سال (۱۸۴۹-۱۹۴۷ م) تسلط بریتانیا بر پنجاب ادامه پیدا کرد.

واژه‌های کلیدی: بریتانیا، پنجاب، جهاد، میرزا غلام‌احمد قادیانی، قادیانیه.

۱- مقدمه

شبه‌قاره هند در طول تاریخ، اغلب در معرض تهاجم بوده‌است؛ در نتیجه درهای این سرزمین به روی مهاجمان مختلفی بازگشته و بیش از شش قرن زیر سلطه اقوام و دولت‌های متعدد بوده‌است.

Email: Tarafdari@meybod.ac.ir

۱. استادیار گروه ایران‌شناسی دانشگاه میبد (نویسنده مسئول)

۲. کارشناسی ارشد تاریخ- اسلام، دانشگاه تهران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۹

تاریخ پایان اصلاحات: ۱۳۹۹/۰۸/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۶/۱۴

به‌طور کلی حاکمان مسلمان، بیش از پنج قرن (از اواخر قرن دوازدهم تا اوایل قرن هجدهم میلادی) بر این کشور حکومت کردند. سرانجام از اواسط قرن نوزدهم تا میانه‌های قرن بیستم میلادی زیر سلطهٔ بریتانیا درآمد. بریتانیا به بهانهٔ تجارت، در سال ۱۶۰۰م وارد شبه‌قاره هند شد و در آنجا شرکتی به نام کمپانی هند شرقی تأسیس کرد. مدیران کمپانی در سال ۱۶۸۶م اعلامیه‌ای صادر کردند که کمپانی هند شرقی بریتانیا، تصمیم گرفته که در شبه‌قاره هند، یک مستعمرهٔ بریتانیایی برای تمام ادوار آینده تأسیس کند. در واقع جنبهٔ اقتصادی، تبدیل به جنبهٔ سیاسی شد. یکی از مناطقی که بریتانیا در آن سلطهٔ سیاسی خود را بسط داد، پنجاب زادگاه قادیانیه بود. پنجاب یکی از آخرین مناطقی بود که بریتانیا از دورهٔ حضور خود در شبه‌قاره هند مورد توجه خویش قرار داد. موقعیت جغرافیایی پنجاب به‌عنوان دروازهٔ هند همواره مورد توجه تاجران، مهاجمان و فاتحان قرار داشت. استقرار مسلمانان در این منطقه اهمیت آن را دوچندان می‌کند. این ناحیه یکی از آخرین مناطق شبه‌قاره هند بود که تحت حکومت بریتانیا قرار گرفت. پنجاب از سال ۱۸۴۹ تا ۱۹۴۷م استان بریتانیایی هند بود.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

قرن نوزدهم میلادی در شبه‌قاره را می‌توان عصر سردرگمی مسلمانان دانست. باید گفت که مسلمانان شبه‌قاره در اقلیت به‌سر می‌بردند؛ اما در برخی ایالات، با وجود تنوع قومیتی از جمله قوم سیک و سایر فرق هند، جمعیت غالب را مسلمانان تشکیل می‌دادند. پنجاب که بیشتر ساکنان آن را مسلمانان تشکیل می‌دادند نیز از این قاعده مستثنا نبود. رویکرد و نگرش رهبران مسلمان شبه‌قاره هند در سدهٔ نوزدهم را می‌توان در دو دورهٔ قبل و بعد از شورش موتینی (mutiny) ۱۸۵۷م بررسی کرد. پیش از این شورش، جهاد نظامی راهکار اصلی و غالب جنبش‌های مسلمانان در برابر بریتانیایی‌ها و نیز گروه‌های مذهبی دیگر همچون سیک‌ها و ماراته‌ها بود؛ اما پس از این شورش، پیرامون بحث دارالحرب یا دارالاسلام میان علما و اندیشمندان اختلاف وجود داشت. در این شرایط بریتانیا برای از بین بردن اندیشهٔ جهاد مسلمانان علیه خویش به ایجاد و حمایت از قادیانیه پرداخت؛ از این رو پژوهش زیر به دو پرسش اساسی پاسخ می‌دهد:

۱- چه زمینه‌هایی در شکل‌گیری اندیشه‌های میرزا غلام‌احمد قادیانی مؤثر بوده‌است؟

۲- لغو حکم جهاد توسط میرزا غلام‌احمد قادیانی چه تأثیری در تغییر رویکرد مسلمانان هند

نسبت به بریتانیا داشت؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

هدف این پژوهش، بررسی و تحلیل جایگاه جهاد در اندیشه‌های میرزا غلام‌احمد قادیانی است. با توجه به سیطره نظامی بریتانیا بر پنجاب و صدور فتوای لغو حکم جهاد مسلمانان علیه بریتانیا در این برهه از زمان، واکاوی رابطه میان بریتانیا و غلام‌احمد که خود را به‌عنوان مجدد قرن معرفی کرد تا به اصلاح امور جامعه پردازد، از مهم‌ترین اهداف این پژوهش است.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی صورت پذیرفته است. روش گردآوری اطلاعات نیز به شیوه مطالعات کتابخانه‌ای بوده است. در این پژوهش تفسیر غلام‌احمد از جهاد با استفاده از قرآن و حدیث به‌عنوان مبنای کار قرار گرفته و براساس آن سعی شده تا بازتاب این تفاسیر وی در جهت‌گیری مسلمانان شبه‌قاره واکاوی شود.

۱-۴- پیشینه تحقیق

چند کتاب، پایان‌نامه و مقاله راجع به فرقه قادیانیه نوشته شده که در زیر نام برده می‌شود و تفاوت آن‌ها با پژوهش حاضر بیان می‌شود.

الف) «القادیانیه و الاستعمار الانجلیزی» (سامرائی، ۱۹۸۱م). این کتاب به زبان عربی در بیروت به چاپ رسیده که نویسنده بیشتر به عقاید و رابطه قادیانیه با بریتانیا پرداخته و مستقلاً به بررسی جایگاه جهاد در اندیشه غلام‌احمد قادیانی اشاره نکرده است.

ب) «تاریخ قادیانیه در شبه‌قاره هند از ابتدا تا حال حاضر» (وجدانی، ۱۳۸۸). این پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد در جامعه المصطفی العالمیه به نگارش درآمده که نویسنده بیشتر با نگاه فقهی و کلامی به موضوع پرداخته و تفاوت پژوهش پیش‌رو با این اثر آن است که در این پژوهش مستقلاً به مبحث جهاد در اندیشه غلام‌احمد قادیانی پرداخته شده و بارزترین تمایز این پژوهش استفاده از نهج البلاغه و به‌کارگیری فقه شیعه در مسئله حمال ذو وجوه بودن قرآن است.

ج) «نقد و بررسی عقاید و باورهای غلام‌احمد قادیانی» (رضایی موسوی، ۱۳۹۲). این پایان‌نامه در مرکز تخصصی مهدویت قم نگاشته شده که نویسنده با دید کلامی به اندیشه‌ها و عقاید غلام‌احمد قادیانی پرداخته است. در این اثر هم به مفهوم جهاد در اندیشه غلام‌احمد مورد واکاوی دقیق قرار نگرفته است.

د) «نقش استعمار در پیدایش فرقه قادیانیه» (بهشتی، ۱۳۸۱). این اثر در فصلنامه مشرق موعود به چاپ رسیده که نویسنده بیشتر بر عقاید قادیانیه و رابطه آن با بریتانیا تمرکز کرده و کمتر بحث جهاد را به‌عنوان مسئله پژوهش خود در نظر گرفته‌است.

ه) «ادعاهای قادیانی» (بهشتی، ۱۳۸۶). این اثر در فصلنامه مشرق موعود به چاپ رسیده که نویسنده به زمان طرح ادعاهای قادیانی و چگونگی مطرح کردن آن‌ها پرداخته و هیچ اشاره‌ای به مبحث جهاد نکرده‌است.

بر این اساس بررسی و تحلیل موضوع جهاد در اندیشه غلام‌احمد قادیانیه لازم به نظر می‌رسد. این نوشتار در سه گفتار صورت گرفته‌است که گفتار اول به مبحث جهاد اختصاص دارد. گفتار دوم در باب فرقه قادیانیه و در گفتار سوم به رابطه بین فرقه قادیانیه و حکم جهاد در اسلام خواهیم پرداخت.

۲- مفهوم جهاد

یکی از مسائل مهم اسلامی، جهاد است که در زمره فروع دین به‌شمار می‌رود و مثال آن در کالبد دین اسلام، همانند قوه دافعه در بدن انسان است که اگر این قوه در بدن انسان وجود نداشته‌باشد، بدن انسان بی‌دفاع خواهد ماند. مسئله جهاد، مسلمانان را از ابتدای اسلام تاکنون در برابر دشمنان سرسخت خود حس پایداری و مقاومت اعطا کرد. همان‌طور که یک انسان باید قوه جاذبه و دافعه داشته‌باشد، دین اسلام نیز از این دو ویژگی برخوردار است. در واقع از طرفی، با تعالیم خود برای بشریت جذاب است و از سوی دیگر، در برابر دشمنان خود و برای مقابله با خطرات و تحدید دشمن قوه دافعه دارد و در واقع همین قوه دافعه را مسلمانان جهاد می‌نامند (سبزواری، ۱۴۱۶ ق، ج ۱۵: ۷۷-۷۸).

کلمه جهاد در لغت از «جَهَد» به معنای مشقت و زحمت یا از «جُهَد» به معنای وسع و طاقت است (اصفهانی، ۱۳۶۳: ۱۰۱). جهاد در اصطلاح عبارت است از بذل جان، مال و توان خود در راه خدا، در نبرد با کافران و باغیان (کسانی که نقض بیعت کرده‌است و علیه امام جامعه اسلامی خروج می‌کنند) و برای اعتلای اسلام و برپاداشتن شعائر آن است (نجفی، ۱۳۷۵، ج ۲۱: ۳). واژه جهاد به معنای مبالغه و بذل نهایت توان در راه جنگ بوده‌است (ابن‌منظور، ۱۴۰۸ ق، ج ۳: ۳۸۶). و معنای شرعی آن عبارت است از بذل مال و جان در راه اعتلای دین اسلام و برپاداشتن شعائر دینی است. این قیام مسلحانه و نبرد با دشمنان، یا پس از آن است که دشمن به سرزمین مسلمانان

حمله‌ور شده‌باشد که پاره‌ای از فقیهان آن را جهاد دفاعی نام نهاده‌اند یا بدون چنین هجومی است که آن را جهاد ابتدایی می‌نامند (قمی، ۱۴۱۵ ق: ۳۱۷).

در واقع فقها جهاد را به قسم ابتدایی و دفاعی منقسم کرده‌اند (حلی، ۱۴۱۷ ه: ۱۹-۲۰). البته برخی نهادن نام جهاد بر قسم دوم را مجاز دانسته و گفته‌اند؛ جهادی که در شرع دارای احکامی ویژه است. همان جهاد ابتدایی است و قسم دوم از اقسام دفاع است (سرخسی، ۱۹۷۱ م: ۱۸۷-۱۸۹). جهاد دفاعی همان‌گونه که از نام آن برمی‌آید، عبارت است از دفاع از اسلام و مملکت اسلامی در برابر هر نوع حمله و تحدید دشمنان که بر هر فرد توانمند اعم از مرد و زن و پیر و جوان واجب است (هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۶ ه، ج ۳: ۱۴۴). جهاد ابتدایی که موضوع اکثر کتاب‌های فقهی است عبارت است از اینکه مسلمانان به جنگ با کفار برخیزند با هدف دعوت آنان به اسلام بدون آنکه از سوی آنان تهاجمی یا ترس از تهاجمی باشد (همان: ۲۹۸). این قسم از جهاد که بنا بر قول شیعه فقط در حضور امام معصوم^(ع) و با اذن او صورت می‌گیرد (مطهری، ۱۳۹۵، ج ۲۰: ۹۷) در برابر سه گروه واجب است: کافران غیرذمی، اعم از اهل کتاب و غیر اهل کتاب؛ کفار ذمی که شرایط ذمه را نادیده گرفتند و باغیان (نجفی، ۱۴۳۰ ق، ج ۲۱: ۴۶).

برای اینکه تحول مفهوم جهاد را مورد بررسی قرار دهیم، خود را در برابر پدیده‌ای تازه می‌یابیم که طی آن، مفهوم جهاد به سرعت مضمون خالص قرآنی خود را پشت سر گذاشته و دو مفهوم جهاد و قتال (جنگ) به دو مفهوم کاملاً مترادف در ذهن مسلمانان تبدیل شدند. این اتفاق خود در نوع خود تازه است ما را بر آن می‌دارد که اندکی پیرامون مفهوم قتال (جنگ) بحث کنیم و آن را با مفهوم جهاد مقایسه کرده تا رابطه آن دو را درک کنیم.

قرآن هنگامی که از مخاطبان خود می‌خواهد وارد جنگ شوند، از به‌کارگیری واژه جنگ (قتال) ابایی ندارد، یعنی همان‌گونه که در آیات قرآن، مسلمانان به «جهاد فی سبیل الله» تشویق شده‌اند، در موارد بسیاری نیز دستور به «قتال فی سبیل الله» داده شده و از افعال امر همانند «قاتل» (جنگ کن)، «قاتلوا» (بجنگید)، «یا ایها النبئی حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ» (ای پیامبر مؤمنان را به جنگ تشویق کن) و مانند آن استفاده شده است. این نشان می‌دهد که جنگ (قتال) واژه‌ای است که منظومه مفهومی خاص خود را دارد و مفاهیم چندی نیز با این واژه در ارتباط است؛ اما در بررسی رابطه میان جنگ و جهاد این سؤال پیش می‌آید که آیا جنگ و جهاد ملازمه یکدیگرند. در پاسخ به این سؤال باید گفت که مفهوم جهاد در قرآن، یک مفهوم عام و کلی است؛ از این‌رو

عرض می‌کنیم که در برخی آیات قرآن کریم، واژه جهاد نمی‌تواند به معنای «قتال» (جنگ) باشد، بلکه در این آیات، جهاد دارای یک مفهوم عام و کلی است؛ مانند سخن خداوند متعال در آیه ۵۲ سوره فرقان - که به گفته مفسرین جزء سوره‌های مکی است - می‌فرماید: «فَلَا تُطِيعِ الْكٰفِرِيْنَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيْرًا»؛ بنابراین مقصود از جهاد در آیه مذکور، جهاد به وسیله قرآن است؛ زیرا قرآن از قدرت، برهان و تأثیر عمیق برخوردار بوده و با تبیین کامل حقایق، ارزش‌ها و حکمت‌ها می‌تواند اهل تدبیر را به سوی توحید جذب کند (ابن عاشور، ۱۹۸۴ م، ج ۱۹: ۵) در آیه ۶۹ سوره عنکبوت می‌خوانیم: «وَ الَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِیْنَا لَنَهْدِيْهُمْ سَبِيْلًا وَّ اِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِيْنَ». در اینجا هم نمی‌توان جهاد را به معنای قتال دانست؛ زیرا آیه مذکور مکی است و درباره جهاد فی سبیل الله به عنوان یک مفهوم عام صحبت می‌کند. از همین قبیل سخن خدای متعال در آیه ۷۸ سوره حج خطاب به بندگان مؤمن: «وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ ۗ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَّ مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّيْنِ مِنْ حَرَجٍ». در این آیه نیز جهاد یک مفهوم عام دارد. در مقابل آیاتی وجود دارد که شواهد و قرائن جوانی در آن‌ها، حاکی از دلالت جهاد بر قتال است که ما در اینجا به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم. از جمله آیه ۴۱ سوره توبه: «اَنْفِرُوْا خِفَافًا وَّ ثِقَالًا وَّ جَاهِدُوْا بِاَمْوَالِكُمْ وَّ اَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيْلِ اللّٰهِ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ». در این آیه منظور از جهاد قتال است؛ زیرا نفیر از ملزومات قتال است. همچنین آیات ۴۴-۴۶ این سوره بر جهاد به معنای قتال دلالت دارد: «لَا يَسْتَاذِنُكَ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوْا بِاَمْوَالِهِمْ وَّ اَنْفُسِهِمْ وَّ اللّٰهُ عَلِيْمٌ بِالْمُتَّقِيْنَ ۗ اِنَّمَا يَسْتَاذِنُكَ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَّ اَرْتَابَتْ قُلُوْبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُوْنَ ۗ وَّ لَوْ اَرَادُوْا الْخُرُوْجَ لَاعَدُوْا لَهٗ عَدُوًّا وَّلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ اَنْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اَقْعُدُوْا مَعَ الْقَاعِدِيْنَ».

حال باید دید که اگر مقصود از جهاد قتال باشد، آیا صرفاً جهاد با کفار معنا دارد یا با هر نوع دشمن که در پاسخ باید گفت، بررسی تألیفات فقهی ما را به سمت دو نوع قتال که مدنظر فقها بوده است سوق می‌دهد: نخست، قتال با کفار که از نظر فقها معادل جهاد است و از آن به قتال فی سبیل الله تعبیر کرده‌اند. دوم، قتال مصالح که سایر انواع قتال که در درون دارالاسلام و میان خود مسلمانان درمی‌گیرد، زیرمجموعه آن محسوب می‌شوند و به سه دسته تقسیم می‌شوند:

۱- راهزنان یا محاربین که مصداق مفسد فی الارض هستند.

۲- اهل بغی که مصداق بارز آنان خوارج هستند که بر سر مشروعیت امام به مخالفت

برخاستند.

۳- قتال فتنه که دو طایفه مؤمن با هم درگیر شوند و عادل و ظالم تمیز داده نشود (زارعی،

۱۳۹۷: ۴۱-۳۹)

براساس آنچه گذشت می‌توان گفت که در همه آیاتی که تعبیر جهاد در آن‌ها آمده‌است، نمی‌توان این تعبیر را به معنای قتال دانست؛ زیرا آیاتی وجود دارد که پژوهشگران نمی‌توانند تعبیر جهاد در آن را حمل بر قتال (جنگ) کنند.

لازم به ذکر است با تحولات اندیشه‌های اصلاح‌طلبانه از نیمه قرن نوزدهم مفهوم جهاد تحت تأثیر رویدادهای جدید و بازتاب‌های آن بر جهان‌بینی پیشگامان اصلاح‌طلبی دینی قرار گرفت و خود را با این تحولات سازگار کرد. اکثر این اصلاح‌طلبان دینی سخن خود را با بحث پیرامون دعوت اسلام آغاز می‌کنند و آن را به جهاد پیوند می‌دهند؛ زیرا از نظر آنان آشناکردن مردم با اسلام و دعوت آن‌ها به گفتگو و اقناع، سرآغاز جهاد اسلامی بوده‌است و منشأ شاخه‌ها و انواع جهاد محسوب می‌شود (البوطی، ۱۹۹۷ م: ۴۲). یکی از این افراد میرزا غلام‌احمد قادیانی است که منکر جهاد بالسیف یا قتال بود و بر مسالمت‌آمیز بودن جهاد تأکید داشت که در ادامه مفصلاً بدان خواهیم پرداخت.

۳- زمینه‌های شکل‌گیری و مبانی فکری جنبش قادیانیه

بررسی روند شکل‌گیری قادیانیه وابسته به دو عامل موقعیت جغرافیایی و سیاسی منطقه پنجاب است. این منطقه از دیرباز برای پیروان دو دین اسلام و هندو از اهمیت بالایی برخوردار بوده‌است. در حداثی سال‌های ۱۸۴۹-۱۹۴۷م پنجاب هنوز یک واحد یک‌دستی را تشکیل می‌داد و به دو منطقه شرقی و غربی تقسیم نشده بود؛ به همین دلیل این ویژگی خود به زمینه‌ای برای اختلاف و دودستگی تبدیل شده بود. پنجاب در سده‌های پیشین، دروازه هند نام گرفته بود؛ زیرا تجار و بازرگانان، مهاجمان و مبلغان دینی، اهمیت آن در راه یافتن به بقیه شبه‌قاره را دریافته بودند (Gul Baqai, 2010: 11). این منطقه تا پیش از تقسیم به دو ایالت پنجاب پاکستان و پنجاب هند، جمعیت گسترده‌ای از پیروان دو دین اسلام و هندو را در خود جا داده بود و به این ترتیب همیشه شاهد رقابت و دشمنی آن‌ها بود. پنجاب در سال ۱۸۴۹م به دولت بریتانیا ضمیمه شد (Singh, 2012: 157). پس از استیلای بریتانیا بر پنجاب، مشکل استعمار نیز بر دیگر مصائب این منطقه اضافه شد و زمینه خیزش جریان‌های اجتماعی در آن آماده‌تر شد. آنچه نخبگان سیاسی و فرهنگی در مواجهه با استعمار بریتانیا بر زبان می‌آوردند یا عمل می‌کردند، مطابق با اقتضائات

سیاسی روزگار خود بود؛ آن‌ها هویت دینی و تثبیت آن را مبنای عمل خود قرار دادند. روشنفکران مسلمان هند در هویت‌بخشی یا تقویت هویت دینی مسلمانان روش و بینش یک‌دستی نداشتند. برخی همانند اقبال و ابوالکلام آزاد به‌رغم آشنایی و تأثیرپذیری از فرهنگ و به‌خصوص فلسفه غرب، نگاهی انتقادی به آن داشتند و در مجموعه و شاکله اعتقادی خود، اسلام و آموزه‌های آن را مبنای عمل قرار دادند. با این حال پاره‌ای از کنشگران فرهنگی و سیاسی مسلمانان که به منظور برخورداری از موقعیت اجتماعی و اقتصادی از نفوذ فراوانی برخوردار بودند، با ساختارشکنی از باورهای مذهبی و حمایت بی‌قید و شرط از سلطه انگلیسی‌ها قرائت جدیدی از باورهای مذهبی و نحوه تعامل با انگلیسی‌ها ارائه دادند. این روش البته مجذوب تفکر غربی و فناوری آن بود و اسلام موردنظر آن‌ها نه تنها با تلقی اکثریت مسلمانان مغایرت داشت، بلکه با خوانش برخی روشنفکران دینی نیز تعارض داشت. یکی از این شخصیت‌ها، میرزا غلام‌احمد قادیانی بود که به خانواده‌ای متمول و زمین‌دار از روستای قادیان وابسته بود.

میرزا غلام‌احمد قادیانی مؤسس قادیانیه، در سال ۱۸۳۹م در روستایی به نام قادیان از شهرستان گرداس پور پنجاب واقع در شمال غربی شبه‌قاره هند به دنیا آمد (قادیانی، ۲۰۰۸ م، ج ۲۲: ۷۰۳). غلام‌احمد تعلیماتش را در زادگاهش شروع کرد و در همانجا منطق، فلسفه و علوم دینی را فراگرفت (قادیانی، ۱۳۲۸: ۷). وی در سنین نوجوانی قرائت قرآن و چند کتاب فارسی و صرف و نحو زبان عربی را آموخت (قادیانی، بی‌تا، ج ۲: ۸). زمانی که به سن ۱۷ یا ۱۸ سالگی رسید نیز برای وی معلمی استخدام کردند که منطق و حکمت را به وی آموزش دهد. سپس پدرش غلام مرتضی که طبیب ماهری بود، به وی طبابت آموخت (سامرائی، ۱۹۸۱: ۱۸). میرزا غلام‌احمد زمانی که تحصیلات دینی خود را به پایان رساند، در پوششی اسلام مآبانه برای دفاع از اسلام در مباحثات دینی علیه میسیونرهای مسیحی شرکت کرد و از این طریق جایگاه خود را به‌عنوان حامی و مروج اسلام در میان مسلمانان تثبیت کرد (Smith, 1995: 301) پس از شورش بزرگ هند که در سال ۱۸۵۷م به شکست مسلمین و هندوها و پیروزی بریتانیا انجامید، دولت انگلیسی بر آهنگ نوسازی به سبک غربی در هند افزود. افزایش فعالیت گروه‌های تبشیری، تأسیس مدارس نوین، گسترش آموزش انگلیسی و اقدامات بی‌شمار دیگر، زنگ خطر را برای نیروهای سنتی مسلمان و هندو به صدا درآورد. همچنین دمیدن بر طبل اختلاف‌های مسلمانان و هندوها و ترسانیدن این دو از یکدیگر، فضای ناامنی را در بین ساکنان این سرزمین گسترش داد.

تشدید این وضعیت افراد و گروه‌هایی از مسلمانان و هندوها که یکدیگر را رقیب و خصم تلقی می‌کردند، به فرصت‌طلبی واداشت و به‌منظور بهره‌گیری از تسهیلات این استعمارگر به کارگزاران آن روی خوش‌نشان دادند. پنجاب که در این دوره به‌دلیل وضعیت داخلی زمینه ناآرامی‌ها و بروز جنبش‌های اجتماعی را داشت، شاهد شکل‌گیری جریان‌های اجتماعی و فرهنگی گوناگونی شد (الغوری، ۱۳۹۲: ۴۲-۴۴). غلام‌احمد قادیانی با توجه به ثروت و موقعیتی که به‌عنوان یک زمین‌دار داشت، طرفدارانی دور خود جمع کرد و در منطقه قادیان پنجاب مسجدی تأسیس کرد و به شکل گسترده به نشر عقاید خود و افزودن بر پیروانش مشغول شد. او با تأکید مکرر بر وجود اختلاف بین مسلمانان و ضرورت یافتن معیاری برای تشخیص حق از باطل، زمینه طرح ادعای بزرگ خود را مهیا کرد (Mahmud, 1959: 17-18).

با این زمینه‌ها بود که وی مدعی شد احیاگر قرن است (Newby, 2004: 22)؛ بنابراین در سال ۱۸۸۲م خود را مجدد قرن نامید (Ahmad Khan, 1959, vol. IV: 117). غلام‌احمد سپس در سال ۱۸۸۹م اعلام کرد که بر وی وحی نازل می‌شود و گفت وی از کسانی است که خداوند هر صدسال یکی از آن‌ها را برمی‌انگیزد تا دین اسلام را تجدید کند (قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۵: ۱۵). آیین غلام‌احمد دارای دوپایه اصلی بود: نخست نوعی ادعای پیامبرگونه مسیحیایی و دوم تعریف خاصی که وی از جهاد ارائه داد. در هر دو موضوع نیز مخالفت و ستیزه‌جویی‌های بسیاری را برانگیخت. غلام‌احمد پیامبران را به دو گروه پیامبران تشریحی و پیامبران غیرتشریحی تقسیم کرد. از دید وی زنجیره پیامبران غیرتشریحی که وظیفه آنان آوردن شریعت جدید نیست، بلکه نجات پیروان قبلی از انحطاط است، هیچ‌گاه به پایان نمی‌رسد. باین‌وجود و به‌رغم آنکه غلام‌احمد برای خود رسالتی در جهت ادامه نقش پیامبر اسلام در نظر داشت، به‌گونه‌ای روشن و بی‌پرده خود را پیامبر معرفی نکرد. همین امر زمینه‌ساز ایجاد شکاف و دودستگی در میان پیروانش پس از مرگ و نیز اختلاف در ارزیابی عموم مسلمانان در مورد او و عقاید و آموزه‌هایش شد. وی خویش را با عیسی^(ع) همسان و در موقعیتی همانند می‌پنداشت: هر دو هنگامی برخاسته‌اند که سرزمین آن‌ها از سوی بیگانگان به اشغال درآمده بود؛ پس هر دو پس از پیامبران تشریحی یعنی حضرت موسی^(ع) و حضرت محمد^(ع) ظهور کرده‌اند و هر دو از سوی روحانیون مذهبی فاسد جامعه خود رد شده‌اند. غلام‌احمد باور پذیرفته‌شده مسیحیان درباره آویخته‌شدن عیسی^(ع) به صلیب را به شیوه‌ای متفاوت با باورهای اسلامی رد کرد. به باور او عیسی^(ع) در بالای صلیب کشته‌نشد، بلکه او غش

کرده یا بی‌هوش شده و توسط گروهی از هوادارانش نجات پیدا کرد و درمان شد. او پس از بهبودی کامل به هند آمد و در سرینگر کشمیر مدتی زندگی کرد و همانجا درگذشت. از دید غلام‌احمد منظور از مسیح که در آخرالزمان ظهور خواهد کرد، حضرت عیسی^(ع) نیست؛ چراکه عیسی^(ع) نه آن‌گونه که مسیحیان می‌پندارند به صلیب کشیده شده و نه آن‌طور که مسلمانان باور دارند از دیده‌ها غایب شده‌است. منظور قرآن از مسیحی که ظاهر می‌شود، همان پیامبران غیرتشریحی است که می‌بایست راهنمایی و رهبری مردم را عهده‌دار شوند؛ به‌همین دلیل بود که غلام‌احمد دارای لقب خلیفه‌المسیح بود. وی هم‌زمان علاوه بر ادعای مسیح بودن، ادعا کرد مهدی موعود مسلمانان نیز است؛ از این رو خود را منکر ختم نبوت با حضرت محمد^(ص) نمی‌شمارد؛ زیرا باور داشت که نبوت تشریحی با حضرت محمد^(ص) پایان یافته است (Freeland, 1968: 148-157; قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۵: ۲۶-۱۶؛ قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۷: ۱۴-۳ و ۸). با این وجود همه این‌ها مانع از آن نشد که وی و پیروانش از سوی علما به انکار ختم نبوت و داشتن ادعای پیامبری متهم شوند. مسئله دیگر تفسیری بود که غلام‌احمد از جهاد ارائه کرد که در گفتار بعد به تفصیل بدان خواهیم پرداخت. وی در این راستا به آیه ۴ سوره محمد در قرآن اشاره می‌کرد: «حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا» یعنی بجنگید تا زمان ظهور مسیح (غلام‌احمد). او بر این باور بود که جهاد می‌بایست بدون خشونت و ستیزه صورت بگیرد. جهاد یعنی موعظه و ترغیب مردم به پذیرش آیین حق و پراکندن زیبایی‌ها و حقایق اسلام. (همان).

غلام‌احمد بارها به وفاداری پدر و اجدادش به انگلیسی‌ها به‌صراحت و بافتخار یاد کرده‌است (قادیانی، ۱۸۹۸: ۳-۴). گزارش‌هایی از همکاری نظامی انگلیسی‌ها و قادیانی‌ها و نقش آن‌ها در کشتار نیروهای مسلمان وجود دارد (سامرائی، ۱۹۸۱: ۲۱). پدر غلام‌احمد در وقایع سال ۱۸۵۷م به انگلیسی‌ها خدمات زیادی ارائه داد و حدود پنجاه اسب و تعدادی سوار در اختیار آن‌ها قرارداد و به‌همین دلیل همیشه مورد ستایش نیروهای انگلیسی قرار می‌گرفت (قادیانی، ۱۸۹۸: ۳-۴).

۴- طرح الغای جهاد توسط میرزا غلام‌احمد قادیانی

از اوایل سده نوزده میلادی، گسترش استیلای بریتانیا در بخش‌های شمالی هند و جنوب ایران، استیلای فرانسه بر الجزایر و بخش‌های دیگری از شمال آفریقا، کشمکش بریتانیا درباره مصر و کشورگشایی روسیه در آسیای مرکزی و قفقاز نشان‌دهنده تهدیدات جهان اسلام از سوی دول غیرمسلمان است که در واکنش به این شرایط شاهد انتشار رسایل و کتاب‌هایی در باب جهاد

هستیم که تا دهه‌های اخیر ادامه داشت؛ از جمله آن‌ها می‌توان به آثاری همچون جهاد از مرتضی مطهری اندیشمند امامی، *الجهاد فی سبیل الله* از ابوالاعلی مودودی عالم سلفی و اصلاح طلب هند، *جهاد الاعداء* از عبدالرحمن بن ناصر سعدی عالم سلفی نجد و *الجهاد فی الاسلام* از محمد سعید رمضان البوطی نویسنده دانشگاهی سوری برشمرد (بهی، ۱۳۷۷: ۴۰).

رویگرد و نگرش رهبران مسلمان شبه‌قاره هند در سده نوزدهم را می‌توان در دو دوره قبل و بعد از شورش موتینی (۱۸۵۷م) بررسی کرد. پیش از این شورش، جهاد نظامی راهکار اصلی و غالب جنبش‌های مسلمانان در برابر بریتانیایی‌ها و نیز گروه‌های مذهبی دیگر همچون سیک‌ها و ماراته‌ها بود که این امر در واقع بازتاب فتوای شاه عبدالعزیز دهلوی (۱۷۴۶-۱۸۲۴ م) بود. وی در سال ۱۸۰۳م حکم جهاد علیه بریتانیا را صادر کرد که باید گفت این سده را می‌توان دوران سردرگمی و حیرت مسلمانان شبه‌قاره هند دانست. بحث پیرامون جهاد، دارالحرب یا دارالاسلام بودن هند، تقلید و اجتهاد، رابطه با بریتانیایی‌ها و هندوها و امور دیگری از این دست جریان داشت و دیدگاه‌های گوناگونی را برانگیخت. کسانی مانند سید احمدخان با سیطره‌ای که بر افکار و اذهان بخش بزرگی از مسلمانان پیدا کرد، سهم قابل توجهی در کنش غیرسیاسی مسلمانان در برابر بریتانیا ایفا کرد؛ اما با ظهور میرزا غلام‌احمد قادیانی در این عرصه او توانست با توجه به تسلطی که به زبان عربی و علم فقه و کلام داشت، آیات قرآن را تفسیر به رأی کند که باید گفت آشنانبودن مسلمانان پنجاب به زبان عربی کمک زیادی به میرزا غلام‌احمد قادیانی و گسترش دیدگاه وی در باب حکم جهاد کرد. منطقه پنجاب در سال ۱۸۴۹م تحت سلطه رسمی دولت بریتانیا قرار گرفت. این ناحیه مکانی مساعد برای ظهور آشوب‌های فکری و عقیدتی بود. پنجاب هشتاد سال زیر نظر حکومت سیک‌ها بود که بیشتر به حکومت نظامی شباهت داشت. در این شرایط در اواخر سده نوزدهم میلادی میرزا غلام‌احمد قادیانی براساس شناخت از محیطی که در آن رشد و نمو یافته بود، پنجاب را برای رواج فکر و دعوت و برآوردن آرزوهایش مناسب دید. در این زمان بریتانیا وی را مهره مناسبی برای دستیابی به اهداف خویش تشخیص داد؛ از این رو سیاست و برنامه‌های غلام‌احمد را با کمک و چاپ آثار غلام‌احمد تأیید کرده و با خوشامدگویی و تشویق کامل او را همراهی و کمک کرد؛ به گونه‌ای که این فرقه در کشورهای گوناگون دارای ۳۴۳ معبد است و پایگاه کنونی آنان نیز لندن است و قادیانی‌ها دارای سایت و شبکه تلویزیونی مستقل نیز برای خود هستند که این امر نشان‌دهنده این است که حمایت انگلیسی‌ها همچنان از

آن‌ها ادامه دارد و در گسترش عقاید این فرقه، حمایت زیادی به عمل می‌آورند (الغوری، ۱۳۹۲: ۱۷؛ www.islamahmadiyya.Net). همان‌طور که گفته شد، از جمله مسائل منسوب به فرقه قادیانیه، الغای حکم جهاد بالسیف علیه بریتانیا توسط میرزا غلام‌احمد قادیانی مؤسس این فرقه است (الهی ظهیر، ۱۹۸۳م: ۱۲۰-۱۲۲؛ عزیز، ۱۳۶۷: ۱۷؛ پیترز، ۱۳۶۵: ۶۹). این مسئله در آثار غلام‌احمد از جمله در جلد هفدهم مجموعه روحانی خزائن به تفصیل آمده و در مورد جهاد مستقلاً به بحث پرداخته‌است. ادعای میرزا غلام‌احمد مبنی بر اینکه وی همان مهدی موعود است، با دیدگاه وی در باب جهاد کاملاً مرتبط است. روایت معتبری از ابن‌اثیر در کتاب جامع‌الاصول من الاحادیث الرسول از بخاری و مسلم و ترمذی و ابن داود روایتی را از ابوهریره، از پیامبر (ص) نقل می‌کند (ابن‌اثیر، بی تا، ج ۱۱: ۴۸-۴۷؛ بخاری الجعفی، ۱۴۰۷، ج ۳ و ۴: ۶۳۳؛ مقدسی شافعی سلمی، ۱۴۲۴: ۲۴۱-۲۲۹) که بنا بر آن، مهدی «شکننده صلیب، قاتل خوک‌ها و پایان‌دهنده جنگ» است؛ که این روایت توسط غلام‌احمد به‌گونه‌ای تفسیر شده که مهدی به یک چهره کاملاً صلح‌طلب تبدیل شده و این عبارت که مهدی پایان‌دهنده جنگ‌هاست در معنای حقیقی خود به‌کار رفته‌است و بیشترین تأکید متوجه آن است، اما جمله کشتن خوک‌ها و شکستن صلیب به شکل مجازی به‌کار رفته‌است و به‌صورت اشاره بیان می‌کند که پیروزی مهدی بر مسیحیت از طریق برهان و قدرت معنوی خواهد بود؛ بنابراین جهاد بالسیف با ظهور مهدی خاتمه می‌یابد و حتی قبل از آن، جهاد با هجوم تجاوزکارانه متفاوت بوده و فقط در جواب آزار کافران مجاز شمرده شده‌است. برای فهم بهتر این موضوع ما در اینجا برخی از سخنان میرزا غلام‌احمد قادیانی در باب جهاد را عیناً ذکر می‌کنیم: غلام‌احمد در جایی این مسئله را طرح می‌کند که چرا اسلام به جهاد نیاز پیدا کرد. «از زمانی که اسلام آغاز شد با خطر مواجه شد... زمانی که کسی به‌عنوان رسول یا نبی مبعوث می‌شود، اطرافیان‌ش که می‌بینند وی در حال پیشرفت است، نسبت به وی حسادت می‌کنند... خدا نمی‌خواست که ظلم بر زمین زیاد شود... از طریق قرآن به زبان قرآنی به بنده‌های مظلوم خود یاد داد هر کسی که نسبت به شما ظلم روا می‌دارد، من اجازه می‌دهم به شما که با آنان مقابله کنید... این حکم مختص به همان زمان بود نه برای همیشه... چرا نوشته شده‌است که مسیح موعود وقتی که ظهور می‌کند، جهاد سیفی و جنگ‌های مذهبی از بین خواهد رفت؛ چراکه این مسیح نه شمشیر می‌کشد، نه سلاح‌های زمینی را به دست می‌گیرد؛ بلکه سلاحش فقط دعا خواهد بود و همت آن، کار شمشیر را انجام خواهد داد و صلح را بنیان خواهد گذاشت... در مورد مهدی

موعود هم پیامبر^(ص) این کلمه را به کار برده: «تضع الحرب»... و این آیه هم به آن اشاره دارد: «حتی تضع الحرب اوزارها» یعنی بچنگید تا زمانی که مسیح موعود می‌آید... الان که مهدی موعود آمده، واجب است که هر مسلمان از این جهاد دست نگه دارد... الان که من آمدم و شما آن وقت موعود را هم دیدید؛ بنابراین عذری نیست که شما شمشیر بکشید... ما که در این دوره سلطه حکومت بریتانیا زندگی می‌کنیم و مسلمانان در این حکومت چقدر در آرامش هستند... ما باید در برابر حکومت بریتانیا اطاعت امر را به جا آورده و آن را سپاس گوئیم» (قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۷: ۱۴-۳).

وی در این عبارات با توجیهاتی که می‌آورد، در جهت لغو حکم جهاد و مشروع جلوه‌دادن سیطره بریتانیا بر پنجاب تلاش می‌کند که باید گفت، غلام‌احمد در این راستا به آیات قرآن در جهت پیشبرد اهداف خویش استناد می‌کرد. این مبحث را به این شکل می‌توان تحلیل کرد که غلام‌احمد آیات را تفسیر به رأی می‌کرد. وی در این شیوه عمدتاً به لغت و معانی الفاظ تکیه می‌کند. در واقع می‌توان این‌گونه تعبیر کرد که پاشنه آشیل مسلمانان پنجاب را به‌خوبی پیدا کرده بود؛ زیرا مسلمانان پنجاب با لغت عرب آن‌چنان که می‌بایست آشنایی نداشتند و همچنین بنا به نامه ۷۷ نهج البلاغه که قرآن کریم در مقام بایدها و نبایدها چنین قابلیت داشته که بر معانی گوناگون حمل شود یا به تعبیری حمال ذو وجوه بودن قرآن نیز کمک بسیاری زیادی به غلام‌احمد کرد تا به گسترش دعاوی خود بپردازد. نه تنها بارزترین اصول قادیانیه دعوت به الغای جهاد بود، بلکه میرزا غلام‌احمد افتخار می‌کرد به دعوت به سمت عدم جهاد و می‌گفت که همانا فرقه اسلامی که خداوند رهبری آن را به من وا گذاشته متمایز از دیگر فرق است؛ زیرا جهاد را با شمشیر نمی‌بیند و انتظار نمی‌کشد، بلکه این فرقه مبارک نه آشکارا و نه پنهانی این امر (جهاد) را حلال نمی‌داند و آن را تحریم می‌کند (قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۵: ۳۲۲).

این تفسیر رد دیدگاه سنتی است که می‌گوید، فرمان منع مطلق جهاد در مکه نامحدود است و به مدینه نیز گسترش می‌یابد. از دید قادیانی‌ها، اسلام دینی است که به صلح پایبند است. میرزا غلام‌احمد مکرراً مسلمانانی را که جهاد را خشن نشان می‌دهند، سرزنش می‌کند و می‌گوید: «نه تنها آنان بخشی ضروری از تعالیم اسلام را تحریف کرده‌اند، بلکه آن‌ها کمک‌کار مبلغان مسیحی در بد جلوه‌دادن اسلام به‌عنوان دینی که گسترش آن با ابزار خشونت‌آمیز پیوند خورده

است، هستند و تنها جهادی نزد اسلام جایز است که برای اشاعه دین از طریق تبلیغ و اقناع صورت گرفته باشد» (Esposito, 1995, v.I: 54-57)

قادیانی در کتاب «تحفه قیصریه» چنین می‌گوید: «قرآن تصریح می‌کند که برای گسترش دین از شمشیر استفاده نکنید، بلکه ویژگی‌های خوب دین را جذب نمایید. نپندارید که اسلام در ابتدای ظهورش برای نشر دین از قوه شمشیر استفاده کرده‌است، بلکه آن شمشیری که در صدر اسلام دیده می‌شود، کلاً در جهت مقابله و دفع دشمنان بیرون کشیده‌شد یا به دلیل ایجاد امنیت در جامعه و هدف آن جنگ و اکراه مردم در پذیرش دین نبوده‌است» (قادیانی، ۲۰۰۸: ۱۲۱-۱۲۰). در این مطلب غلام‌احمد لزوم جهاد در برقراری امنیت در جامعه را بیان می‌کند که باید گفت وی در این زمینه بسیار زیرکانه عمل کرد. زمانی که بریتانیایی‌ها بر پنجاب تسلط پیدا کردند، با توجه به اهمیت استراتژیکی این منطقه اقدام به ایجاد اردوگاه‌های نظامی، راه‌ها و خط آهن، قلعه‌ها در بالای تپه‌ها و... در پنجاب نمودند در واقع حضور بریتانیا در پنجاب امنیت را نیز برای این ناحیه به همراه آورد (Lan a Talbot: 4).

در کتاب «حقیقه المهدی» نیز جهاد را صرفاً در شکل دفاعی آن معنا کرده‌است و می‌گوید: «به مؤمنین دستور جنگ و جهاد داده‌نشد، الا بعد از آنکه عمری را در ظلم و ضرب و شتم طی کند و مانند گوسفند و شتر سربریده شوند و ظلم و ستم بر آن‌ها طولانی گردد... در آنجاست که مأمور به جهاد با کفاری هستند که برادران و فرزندان آن‌ها را مورد ظلم قرار دادند... اما اجباری بر بندگان جهت پذیرش دین نیست... بلکه ما مأموریم همان‌گونه که کفار علیه ما آماده می‌شوند، آماده شویم؛ پس تیغه شمشیری را بلند نمی‌کنیم قبل از آنکه ضد ما شمشیری بلند شود» (قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۴: ۴۵۴).

همچنین در جای دیگر می‌افزاید: «چگونه جهادی باشد، در حالی که هیچ‌کس از نماز، روزه، حج، زکات، پاک‌دامنی و تقوا منع نمی‌شود و هیچ کفاری شمشیری علیه مسلمانان بیرون نمی‌کشد؛ پس عادلانه این است که در مقابل شمشیر، شمشیر کشیده و در برابر قلم، از قلم استفاده نماییم» (قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۸: ۱۵۷-۱۵۶). تأکید بر صلح در جای‌جای نوشته‌ها و کتب غلام‌احمد به چشم می‌خورد که باید گفت تاکنون نیز این رویکرد در میان قادیانی‌ها وجود دارد؛ به‌گونه‌ای که میرزا مسرور احمد، خلیفه کنونی قادیانیه در اکثر خطبه‌های نماز جمعه که از شبکه

ماهواره‌ای (MTA) آن‌ها پخش می‌شود، می‌گوید: «احمدیه (قادیانیه) به هر جا که وارد می‌شود با خود صلح به همراه می‌آورد و اسلام احمدیه پیام‌آور صلح است.»

میرزا غلام‌احمد راه مقابله را دعا می‌داند و در این راستا می‌گوید: «بدانید که دعا اسلحه‌ای است آسمانی در جهت پیروزی در این زمان. هرگز (کفار) شکست نخواهند خورد، مگر با این سلاح. پیامبران از اولین تا آخرین آن‌ها از این حربه خبر داده‌اند و گفته‌اند، مسیح موعود با دعا و تضرع در درگاه الهی، نه با جنگ و خون‌ریزی مردم پیروز خواهد شد» (قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۲۰: ۸۱-۸۲).

غلام‌احمد در کتاب دیگری با فرض اینکه او همان مسیح موعود و مهدی موعود است؛ و جوب جهاد در صدر اسلام را پذیرفته، اما آن را منسوخ دانسته و علت نسخ حکم جهاد را چنین بیان می‌کند: «در زمان مسیح موعود، جنگ و جهاد به جهت گسترش دین پایان خواهد یافت و مسیح شمشیری نمی‌کشد و از سلاح زمینی استفاده نخواهد کرد؛ چراکه پیامبر اکرم (ص) سیزده قرن پیش درباره مسیح موعود گفته‌است: «تضع الحرب» (او جنگ را کنار خواهد گذاشت). این گفته پیامبر (ص) اشاره به این آیه قرآن دارد که فرمود: «حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا» (سوره محمد، آیه ۴) یعنی بجنگید تا زمان ظهور مسیح» (قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۷: ۸).

از دید غلام‌احمد، علت اینکه در صدر اسلام جهاد واجب شد این بود، زمانی که پیامبر (ص) دین جدید را آورد، برای اقوام و ادیان دیگر این امر قابل تحمل نبود؛ لذا آنان با پیامبر (ص) و دین ایشان به مبارزه می‌پرداختند و عده قلیلی هم که به آن حضرت ایمان آورده بودند، مورد اذیت و آزار آن‌ها قرار گرفتند. در آن زمان بود که از طرف خداوند بر مسلمین صادر شد: «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ»؛ یعنی رخصت (جنگ) به (مؤمنان) که (دیگران) با آن‌ها کارزار می‌کنند داده‌شده، زیرا آن‌ها از دشمن ستم کشیدند و خداوند بر یاری آن مؤمنانی که (به ظلم کفار) به ناحق از خانه‌هایشان آواره شده‌اند، قادر است (سوره حج، آیه ۳۹-۴۰) (قادیانی، بی تا: ۶؛ قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۷: ۶).

به احتمال قوی او تا قبل از زمان خودش این حکم قرآنی را مستمر می‌داند؛ اما چون علمای اسلام او را تکفیر کردند و به قول خودش واجب‌القتل و دجال زمان قرار دادند، لذا آنان را سرزنش می‌کند؛ زیرا آنان از حکم جهاد سوءاستفاده می‌کنند و حکم تکفیر و فتوای قتل مرا صادر کردند. آن‌ها از قانون حکومت فرنگی هم نترسیدند و علیه من اقدام کردند (همان: ۷).

از سخنان و جملات غلام‌احمد در باب جهاد این نکته برداشت می‌شود که وی به‌صورت مطلق منکر جهاد ابتدایی است و آیات و روایات در این زمینه را متعلق به جهاد دفاعی می‌داند و همه جنگ‌های پیامبر (ص) را نیز دفاعی یا درجهت حفظ امنیت می‌داند و ادعا می‌کند که در زمان خویش، تهاجمی علیه مسلمانان صورت نگرفته و امنیت برقرار است؛ بنابراین جنگ و جهاد هم معنایی ندارد. میرزا بشیرالدین محمود، پسر و جانشین غلام‌احمد در کتابش با عنوان «جنبش احمدیه» (احمدیه نام دیگر قادیانیه است که ایشان خود را احمدیه یعنی اسلام راستین می‌نامند)، سعی می‌کند برای لغو حکم جهاد در باب اسلام توجیهاتی به این شکل بیاورد: «اسلام اجازه گسترش دین به‌وسیله جهاد و شمشیر را داده‌است. درحالی که قرآن به‌وضوح اعلام می‌کند: در دین نباید هیچ اجباری باشد... اسلام به مسلمانان اجازه می‌دهد تنها با کسانی که با هدف ازبین بردن اسلام با مسلمانان پیکار می‌نمایند و مسلمانان را مجبور به رد آن کنند، مبارزه کنند... تمام جنگ‌های پیامبر اکرم (ص) علیه دشمنان، ماهیتی دفاعی داشت...» (Mahmoud, 1976: p.37-).

غلام‌احمد قادیانی در کتاب‌های خود صراحتاً از حکومت بریتانیا حمایت می‌کرد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها کتاب «ستاره قیصریه» است که آن را برای ملکه وقت بریتانیا به رشته تحریر درآورد. غلام‌احمد در این کتاب می‌نویسد: «این تأثیر تألیفات من است که صدها هزار مسلمان که جهاد می‌کردند، علیه دولت بریتانیا از جهاد دست کشیدند... پروردگار عالم اراده فرمود که برای برقراری عدل، امنیت، آسودگی عامه و رفع فساد و تهذیب اخلاق، زدودن شیوه‌های وحشیانه و کشت و کشتار از این سرزمین، من و دولت بریتانیا را اینجا بفرستد و آن‌ها آمدند و این مسائل را اینجا پیاده نمودند. پروردگار عالم یک وعده‌ای داده بود که از آسمان یکی را تحت عنوان مسیح موعود می‌فرستد و آن مسیح موعود من هستم... ای ملکه معظمه همه سلاطین هند از ابتدا تاکنون که آمده‌اند وجود تو نسبت به همه آن‌ها بابرکت است... مشتمل بر عدل و دادگستری است... این نشان‌دهنده حکومت مشروع شما است... عیب مسلمانان این است که آن‌ها اعتقاد دینی خیلی خطرناک و اشتباهی دارند و آن اعتقاد این است که آنان بر سر شمشیر با دیگران جهاد می‌کنند. در هند بریتانیا من حدوداً بیست‌ودو سال در باب این دیدگاه غلط مسلمانان تلاش کردم که الان درواقع مسلمانان از جهاد با شمشیر دست کشیدند...» (قادیانی، ۲۰۰۸، ج ۱۵: ۱۱۴-۱۲۱).

از این سخنان غلام‌احمد چنین برمی‌آید که وی توانست از بسیاری از قیام‌ها علیه بریتانیا جلوگیری نماید؛ به‌گونه‌ای که تا سال ۱۹۴۷م سلطه بریتانیا بر این ناحیه مسلمان‌نشین (پنجاب) دوام داشت. در واقع پنجاب از سال ۱۸۴۹-۱۹۴۷م استان انگلیسی هند بود. با پایان حکومت بریتانیا در سال ۱۹۴۷، این استان بین هند و پاکستان تقسیم شد (Gul Baqai, 2010: 110).

۵- نتیجه

جهاد امری است که در دین اسلام مورد تأکید فراوان قرار گرفته است؛ به‌گونه‌ای که بیشترین آیات قرآن بعد از معاد در باب جهاد است. مفهوم جهاد در طول تاریخ تحولات زیادی را پشت سر گذاشته است که بخش مهمی از این تحولات، تحولات اندیشه اصلاح طلبانه از نیمه قرن نوزدهم تا پایان دوران استعمار بود که جهاد تحت تأثیر رویدادهای جدید و بازتاب‌های آن بر جهان‌بینی پیشگامان اصلاح طلبی دینی قرار گرفت و خود را با این تحولات سازگار کرد. یکی از بحث‌انگیزترین مفاهیم جهاد، مفهوم دعوت است که بر مسالمت‌آمیز بودن دعوت و اجباری نبودن مطلق آن تأکید دارد. از مهم‌ترین شخصیت‌هایی که اساس دعوی خود را بر این نوع جهاد قرار داد، میرزا غلام‌احمد قادیانی، مؤسس فرقه قادیانیه بود. درک بهتر اندیشه‌ها و سیر و سلوک قادیانیه، ارتباط مستقیم و تنگاتنگی با تحولات و فراز و فرودهای شبه‌قاره هند در قرن نوزدهم و بیستم میلادی دارد. در قرن نوزدهم هند تحت سلطه بریتانیا بود. این برهه از زمان در شبه‌قاره هند دوره بروز شورش‌های داخلی به‌شمار می‌رود. علی‌الخصوص پس از شورش ۱۸۵۷م که به شکست مسلمانان و پیروزی بریتانیا انجامید. بریتانیا از طریق ارسال مسیونرهای مذهبی شروع به تبلیغ مسیحیت در هند کرد. در این میان منطقه پنجاب (زادگاه قادیانیه) مکان مساعدی برای بروز آشوب‌های فکری-عقیدتی به‌شمار می‌رفت. در این شرایط بود که میرزا غلام‌احمد قادیانی با نگارش کتاب «براهین احمدیه»، خود را به‌عنوان مدافع اسلام جلوه داد و سپس به بیان آرا و افکار خود پرداخت. در این زمان بریتانیا وی را مهره مناسبی در جهت نیل به اهداف خویش تشخیص داد؛ لذا سیاست و برنامه‌های غلام‌احمد را مورد تأیید قرار داد. در مقابل غلام‌احمد نیز در جهت حمایت متقابل از آن‌ها لغو حکم جهاد بالسیف علیه بریتانیا را بر مسلمانان صادر کرد. وی در این راستا با استناد به آیات قرآن، از جمله آیه چهار سوره محمد را به‌گونه‌ای تفسیر به رأی می‌کرد که سیطره بریتانیا بر پنجاب را مشروع جلوه دهد. در این روش وی به لغت و معانی الفاظ تکیه می‌کرد و می‌گفت جهاد می‌بایست بدون خشونت و از طریق استدلال معقول صورت بگیرد و

در حال حاضر که مسلمانان در زیر سایه حکومت بریتانیا در امنیت و آرامش به سر می‌بردند، نباید علیه بریتانیا دست به شورش بزنند. در کل باید گفت، لغو حکم جهاد توسط وی در برهه‌ای از زمان بسیار مفید واقع شد؛ به گونه‌ای که تا استقلال هند (۱۹۴۷م) سلطه بریتانیا بر این سرزمین ادامه داشت. لازم به ذکر است که دو عامل به میرزا غلام‌احمد در این راستا کمک زیادی کرد. یکی آشنابودن مسلمانان پنجاب به زبان عربی و دیگری حمال ذو وجوه بودن قرآن بر طبق نامه ۷۷ نهج البلاغه که قرآن کریم در مقام بایدها و نبایدها چنین قابلیت‌هایی دارا بود که بر معانی مختلف حمل شود.

۶- منابع

۱. قرآن کریم
۲. ابن اثیر، ابو السعادات، جامع الاصول من احادیث الرسول، بی‌جا: ملتقی اهل الحدیث، بی‌تا.
۳. ابن عاشور، محمد الطاهر، التحریر و التنویر، تونس: دارالتونسیه، ۱۹۸۴ م.
۴. ابن منظور، لسان العرب، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ ق.
۵. اصفهانی، راغب، مفردات الفاظ القرآن، تهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء آثار الجعفریه، چاپ دوم، ۱۳۶۳.
۶. الهی ظهیر، احسان، القادیانیه؛ دراسات و تحلیل، لاهور: اداره ترجمان السنه، ۱۹۸۳ م.
۷. بخاری الجعفی، محمد بن اسماعیل ابو عبدالله، صحیح بخاری، بیروت: دار ابن کثیر، ۱۴۰۷ ق.
۸. بهشتی، مجاهد علی، نقش استعمار در پیدایش فرقه قادیانیه، فصلنامه مشرق موعود، شماره ۱، صص ۱۴۵-۱۴۸، مؤسسه آینده روشن: بهار ۱۳۸۱.
۹. بهی، محمد، اندیشه نوین اسلامی در رویارویی با استعمار غرب، مترجم سید حسن سیدی، مشهد: انتشارات استان قدس رضوی، ۱۳۷۷.
۱۰. البوطی، محمد سعید رمضان، الجهاد فی الاسلام کیف نفهمه و کیف نمارسه، دمشق: دارالفکر، ۱۹۹۷ م.
۱۱. پیترز، رادولف، اسلام و استعمار، ترجمه محمد خرقانی، مشهد: انتشارات استان قدس رضوی، ۱۳۶۵.
۱۲. حلی، حسن بن یوسف بن مطهر، تذکره الفقها، قم: مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۱۷ ق.

۱۳. رضایی موسوی، محمدمهدی، نقد و بررسی عقاید و باورهای غلام احمد قادیانی، قم: مرکز تخصصی مهدویت، ۱۳۹۲.
۱۴. زارعی، سلمان، تحول و تطور مفهوم جهاد در اندیشه سیاسی اسلام معاصر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۷.
۱۵. سامرائی، عبدالله سلوم، القادیانیه والاستعمار الإنکلیزی، بیروت: المركز العربی للطباعه و النشر، ۱۹۸۱ م.
۱۶. سبزواری، سید عبدالاعلی، مهذب الاحکام، جلد ۱۵، قم: دار التفسیر، ۱۴۱۶ ق.
۱۷. سرخسی، محمد بن احمد شمس الأئمه، شرح کتاب السیر الکبیر، جلد ۱، قاهره: چاپ صلاح الدین منجد، ۱۹۷۱ م.
۱۸. عزیز، احمد، تاریخ تفکر اسلامی در هند، ترجمه نقی لطفی و محمدجعفر یاحقی، تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۶۷.
۱۹. الغوری، عبدالماجد، قادیانیه سر سپرده استعمار، ترجمه عبدالله امینی پور، تهران: انتشارات راه نیکان، ۱۳۹۲.
۲۰. قادیانی، غلام احمد، لجه النور، قادیان: انتشارات ضیاء الاسلام، ۱۳۲۸.
۲۱. قادیانی، غلام احمد، البریه مع آیات رب البریه، قادیان: انتشارات ضیاء الاسلام، ۱۸۹۸ م.
۲۲. قادیانی، غلام احمد، حکومت فرنگی و جهاد، بی جا: ناشر مبارک احمد ساقی ناظر، بی تا.
۲۳. قادیانی، غلام احمد، روحانی خزائن (اعجاز المسیح)، جلد ۱۸، ربوه، پاکستان، انتشارات ضیاء الاسلام، ۲۰۰۸ م.
۲۴. قادیانی، غلام احمد، روحانی خزائن (تذکره الشهداءتین)، جلد ۲۰، ربوه، پاکستان، انتشارات ضیاء الاسلام، ۲۰۰۸ م.
۲۵. قادیانی، غلام احمد، روحانی خزائن (تریاق القلوب)، جلد ۱۵، ربوه، پاکستان، ۲۰۰۸ م.
۲۶. قادیانی، غلام احمد، روحانی خزائن (حقیقه الوحی)، جلد ۲۲، ربوه، پاکستان، ۲۰۰۸ م.
۲۷. قادیانی، غلام احمد، روحانی خزائن (حقیقه الوحی)، جلد ۱۴، ربوه، پاکستان، ۲۰۰۸ م.
۲۸. قادیانی، غلام احمد، روحانی خزائن (ستاره قیصره)، جلد ۱۵، ربوه، پاکستان، ۲۰۰۸ م.

۲۹. قادیانی، غلام‌احمد، روحانی خزائن (گورنمنٹ انگیزی آور جہاد)، جلد ۱۷، ربوہ، پاکستان، ۲۰۰۸ م.
۳۰. قادیانی، غلام‌احمد، روحانی خزائن (مسیح ہندوستان)، جلد ۱۵، ربوہ پاکستان، ۲۰۰۸ م.
۳۱. قمی، محمد مؤمن، کلمات سدیدہ، قم: مؤسسہ النشر الاسلامی، ۱۴۱۵ ق.
۳۲. مطہری، مرتضیٰ، مجموعہ آثار (فقہ و حقوق)، تہران: صدرا، ۱۳۹۵.
۳۳. مقدسی شافعی سلمی، یوسف بن یحییٰ، عقد الدرر فی اخبار المنتظر، قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۴۲۴ ق.
۳۴. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، قم: مؤسسہ النشر الاسلامی التابعہ لجماعۃ المدرسین بقم المشرفہ، ۱۳۷۵.
۳۵. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، بیروت: دارالحیاء التراث العربی، ۱۴۳۰ ق.
۳۶. وجدانی، غلام‌حسین، تاریخ قادیانیہ در شبه‌قارہ ہند از پیدایش تا عصر حاضر، پایان‌نامہ کارشناسی ارشد تاریخ، قم: جامعہ المصطفیٰ العالمیہ، ۱۳۸۸.
۳۷. ہاشمی شاہرودی، محمود، فرہنگ فقہ مطابق مذهب اہل بیت، قم: مؤسسہ دایرۃ المعارف فقہ اسلامی بر مذهب اہل بیت علیہم السلام، ۱۴۲۶ ق.
38. Ahmad khan, muin ud-din, **Asiatic society of Pakistan**, dacca, 1959, vol. IV
39. **Ahmadiyyah** in the oxford encyclopedia of the modern Islamic world; Ed. John L. Esposito, oxford, 1995, vol.1.
40. Freeland, Abbott, **islam and Pakistan**, Ithaca, N.Y. (cornell university press), 1968
41. Gul Baqai, Farah, **British Rule in Punjab: 1947-1849**, Pakistan Journal of History and Culture, Vol.XXXI, No.2, 2010.
42. Lan a Talbot, **the Punjab under colonialism**, university of Southampton.
43. Mahmoud Ahmad, Mirza bashirudin, **Ahmadyyah movement**, nezart nashr-o-isha'at, qadian, 1976.
44. Mahmud, mirza bashiruddin, **Ahmadiyyat or true Islam**, 5th.ed, Rabwa, 1959.
45. Newby, Gordon, "**Ahmadiyyah**" in: A Concise Encyclopedia of Islam, One world publication, second edition, 2004
46. Singh, Pritam, **Globalisation and Punjabi Identity: Resistance, Relocation and Reinvention Yet Again!** Oxford Brookes University, 2012
47. Smith, w.c. **ahmadiyya**, in the encyclopedia of islam. leiden, 1995
48. <https://www.islamahmadiyya.Net>